

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

מטבע ברכות ונוסחן

ברכה ראשונה על פירות האילן והארץ

(ל"ה א') **משנה:** כיצד מברכין על הפירות? על פירות האילן הוא אומר: בורא פרי העץ; חוץ מן היין, שעל היין הוא אומר: בורא פרי הגפן (שמתוך חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו). ועל פירות הארץ הוא אומר: בורא פרי האדמה; חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ. (1) ועל הירקות הוא אומר: בורא פרי האדמה, (2) רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים¹.

(ומברר) מנא הני מילי (שיש חיוב לברך לפני אכילה)? **דתנו רבנן:** "קִדְּשׁ הַלּוּלִים לַה"י"², מלמד שטעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם, מכאן אמר רבי עקיבא: אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך.

(ושקיל וטרי, ומסיק) סברא הוא, אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. **תנו רבנן:** אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה, מעל.

מאי תקנתיה? ילך אצל חכם מעיקרא, וילמדנו ברכות כדי שלא יבוא לידי מעילה.

שיטות הראשונים

ברכה לפני ואחרי: כתב הרמב"ם "מִצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְבָרֵךְ אַחֵר אֲכִילַת מִזֶּן, שֶׁנֶּאֱמָר: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יי אֱלֹהֶיךָ" (דברים ח, י). וּמִדְּבָרֵי סוּפְרִים לְבָרֵךְ עַל כָּל מֵאֵכֶל תְּחִלָּה וְאַחֵר כֹּךְ יִהְיֶה מִמֶּנּוּ. וְכֵן אִם הָרִיחַ רִיחַ טוֹב - יְבָרֵךְ וְאַחֵר כֹּךְ יִהְיֶה בּוֹ.

1. כתב המאירי: פירות הארץ כגון קישואים ואבטיחים ודלועים ותותים מדבריות ומיני קטניות ותבואה, ועל כיוצא בהן אומר בורא פה"א. על הירקות כגון כרוב וסלקא וכרתי ותומי, שהפירות עצמן נבלעים בארץ, מברך עליהן לתנא קמא בפה"א, ולרבי יהודה בורא מיני דשאים (שמחייב ברכה מיוחדת לכל מין ומין). וכעין זה כתבו תר"י.
2. ויקרא, פרשת קדושים, יט, כד.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

וּאִפְּלוּ נִתְכַּוֵּן לֶאֱכֹל אוּ לְשִׁתּוֹת כָּל שֶׁהוּא - מְבָרֵךְ וְאַחֵר כֶּךָ נֶהְנֶה. וְכָל הִנְהָנָה מִן הָעוֹלָם בְּלֹא בִּרְכָה - מַעַל. וְכֵן מְדַבְּרִי סוּפְרִים לְבָרֵךְ אַחֵר כָּל שִׁיאֲכַל וְכָל שִׁישְׁתֶּה³.

ספק ברכות הנהנין, האם לקולא או לחומרא: דעת הרי"ף והרמב"ם שאין הבדל בין ברכות הנהנין לשאר ברכות, וספק כולן לקולא. ודעת ר"י והמאירי⁴ שספק ברכות הנהנין לחומרא. והשו"ע ורמ"א⁵ פסקו כרי"ף ורמב"ם.

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת הפירות, סימן רב)

א. עַל כָּל פְּרוֹת הָאֵילָן מְבָרֵךְ בְּתַחֲלָה: בּוֹרֵא פְּרֵי הָעֵץ, חוּץ מֵהַיֵּין שֶׁמְבָרֵךְ עָלָיו: בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן...

(או"ח, הלכות ברכת הפירות, סימן רג)

א. עַל פְּרוֹת הָאֶרֶץ מְבָרֵךְ בּוֹרֵא פְּרֵי הָאֲדָמָה.

ברכת שמן זית

(ל"ה ב') אמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ.

(ומברר) היכי דמי? אילימא דקא שתי ליה, אוזוקי מזיק ליה (לגופיה⁶! ואין זו אכילה שטעונה ברכה, דגבי ברכה "ואכלת... וברכת" כתיב)! **דתנן:** (זר) השותה שמן של תרומה (בשוגג, ושתייתו מזיקה לגופו), משלם את הקרן (לכהן כדין מזיק ממון לחברו) ואינו

3. מקורות - רמב"ם (הלכות ברכות א,א-ב).

4. זה לשון המאירי: וכל הנהנה מן העולם בלא ברכה מעל והוא שדרשו לה' הארץ ומלואה וכתוב והארץ נתן לבני אדם כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה ובתלמוד המערב אמרו אמרת לה' ה' אתה טובתי בל עליך אם אכלת וברכת כביכול כאלו משלך אכלת ומ"מ בתוספות כתבו שאחר שסמכוה מן המקרא וכן שעשאוהו כמועל בהקדש מדכתיב לה' הארץ אם שכח ולא ברך או אפילו ספק ברך ספק לא ברך ועדיין הוא אוכל חוזר ומברך ואין צריך לומר ברכה לאחריה של ז' המינים שהיא תורה.

5. או"ח קסז,ט; קע"ד. רמ"א - או"ח ר"ב. מקורות - רמב"ם (הל' ברכות ח"ב). רי"ף (ו א בדפיו). ר"י (י"ב א', תוספות ד"ה לא). מאירי (ל"ה א', ד"ה וכל הנהנה).

6. רש"י. והרא"ה (סוד"ה אמר רב יהודה) פירש שמזיק את השמן.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

משלם את החומש (דאינה אכילה⁷). (אבל זר) הסך שמן של תרומה, משלם את הקרן ומשלם את החומש (שסיכה בכלל שתיה, ואינו מזיק).

אלא דקא שתי ליה על ידי אניגרון (מים ששלכו בהן תרדיו, ומין מאכל הוא שנותנים לתוכו⁸ שמן), (ל"ו א') אם כן הוה ליה אניגרון עיקר ושמן טפל, ותנן (לקמן מ"ד א'): זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר את הטפלה! הכא במאי עסקינן? בחושש בגרונו⁹.

(ומקשה) פשיטא (שברכתו "בורא פרי העץ", כיוון שהוא העיקר)!

(ומתרץ) מהו דתימא כיון דלרפואה קא מכיין לא לברך עליה כלל, קא משמע לן כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי.

שיטות הראשונים

אילימא דקא שתי ליה, אוזוקי מזיק ליה: רוב הראשונים מבארים שכיון שמזיק, אין מברכים עליו כלל. **והרמב"ם** כתב שמברך עליו שהכל. **והשו"ע**¹⁰ פסק כרוב הראשונים. **ברכת אניגרון כשנתן בתוכו שמן, והאניגרון עיקר:** דעת **בה"ג**, **ואבודרהם**, שברכת האניגרון בורא פרי האדמה, ככל ברכת מי שלקות (ראה להלן, ל"ט א'). ודעת **רמב"ם**, דכשהאניגרון עיקר מברך עליו שהכל¹¹. וכן פסק **הרמ"א**¹².

7. דגבי חומש אכילה כתיב, "וְאִישׁ כִּי יֹאכַל קֶדֶשׁ בְּשִׁגְגָה" (ויקרא כב,יד) פרט למזיק.

8. מלשון זאת (שנותנים לתוכו שמן), וכן מלשון הברייתא המובאת בגמרא (החושש בגרונו לא יערענו בשמן תחילה בשבת, אבל נותן שמן הרבה לתוך אניגרון), משמע לכאורה שהשמן (גם כשהוא מרובה) הוא מועט בכמותו מן האניגרון (ולמרות זאת, נחשב עיקר בגלל חשיבותו). וראה משנ"ב (רבז, ס"ק לג. וראה להלן, מש"כ בשם אבודרהם, כשמברך על האניגרון, פוטר השמן אף כשהוא מרובה).

9. וצריך לתת בו שמן הרבה, דהוה ליה שמן עיקר ואניגרון טפל. רש"י. לכאורה כאשר חושש בגרונו, גם כשאוכל השמן עם פת, מקרי השמן עיקר ופוטר הפת הטפלה לו (ואין צריך ליטול ידיו ולברך המוציא, אלא אם כן מתכוין גם להשביע רעבונו). וכן סתם המשנ"ב (רבז, ס"ק כט). אבל כתב שיש חולקים, וס"ל דאף בכי האי גוונא הפת עיקר.

10. או"ח רבז, מקורות - רש"י (ל"ה ב', ד"ה אוזוקי). רא"ש (סי' ב). רבנו יונה (כה א ברי"ף, ד"ה ומאי). מהר"ם מרוטנבורג (הו"ד בהגהות מיימוניות, הל' ברכות אות ה). רמב"ם (הל' ברכות ח,ב).

11. וכתב המשנ"ב (או"ח רבז, ס"ק לד) שכדבריו משמע גם מתלמידי רבינו יונה. והמגן אברהם תמה, מאי שנא משאר

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

נתן שמן הרבה באניגרון, ואינו חושש בגרונו:¹³ בגמרא מסיק דמה שמברך בורא פרי העץ, מיירי בחושש בגרונו. דעת הר"ר יוסף, רא"ה, וטור, שאינו תלוי בחושש בגרונו, אלא אם נותן בו שמן הרבה או לא, וכן מבואר מדברי רש"י¹⁴. ודעת בה"ג, רמב"ם, מהר"ם מרוטנבורג, ורשב"א, דלא תליא אם נתן בו הרבה שמן, אלא בחושש בגרונו או לא, כפשטא לישנא דגמרא (וכשאינו חושש, לעולם הוי ליה אניגרון עיקר). וכן פסק השו"ע¹⁵.

ברכה אחרונה על שמן: דעת מהר"ם מרוטנבורג, דכשהשמן עיקר, ומברך עליו בורא פרי העץ, מברך לאחריו על העץ ועל פרי העץ¹⁶.

כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי: כתבו תוספות, שאם אדם שותה משקין לרפואה, אי אית ליה הנאה מיניה בלא הרפואה, בעי ברוכי. וכן כתבו רבינו יונה ומרדכי. ורבינו ירוחם, כתב בשם הרמ"ה, דכל מידי דלרפואה לא יברך עליו¹⁷. והשו"ע פסק כהתוספות¹⁸.

ברכת מי שלקות, דמבואר שברכתם בפה"א (ראה להלן). והגר"א כתב ליישב: אע"ג דשם, ל"ט א', אמרין מי דסילקא כסילקא, מכל מקום כיון דלשתיה - מברך שהכל. כמו שכתבו תוספות (ל"ח א', סוף ד"ה האי, ובד"ה והא, לגבי שתיתא, שכיון שאינו עשוי לסעוד כי אם לשתות, על אף שיש בו מחמשת המינים, מברך שהכל). אמנם ראה 'אבן האזל' (הל' ברכות חב) שכתב שברמב"ם (הל' ברכות חד) מוכח להדיא דלית ליה האי כללא.

12. או"ח רבד, מקורות - בה"ג (הל' ברכות, פרק שישי). אבודרהם (ח"ב, הל' ברכות, שער חמישי, דברים שמברכים עליהם בורא פרי העץ). רמב"ם (הל' ברכות, חב).

13. הדין בפסקה הבאה הוא, האם תשובת הגמרא בחושש בגרונו (והוא הדין כל צורך אחר, שמחמתו מעוניין בשמן) הוא בדווקא, שכוונתו ורצונו בשמן מחשיבים את השמן, והופכים אותו לחשוב (ואם, לדוגמא, ייפול שמן מרובה בטעות לאניגרון, לא תשתנה ברכתו); או שהנושא הוא כמות השמן, והיא שמחשיבה את השמן (יחד עם היותו חשוב כשלעצמו), ולא רצונו בשמן למטרה כלשהי (וחושש בגרונו, אורחא דמילתא נקט).

14. שכתב: וצריך לתת בו שמן הרבה, דהוה ליה שמן עיקר ואניגרון טפל (אמנם השמן לכאורה אינו הרוב, כפי שצוין בהערה לעיל, אלא שמחמת חשיבותו והיותו גם הרבה, נחשב עיקר).

15. או"ח רבד, מקורות - רש"י (ל"ו א', ד"ה בחושש בגרונו). הר"ר יוסף (הובא בתוספות הרא"ש, ושם הכריע כבה"ג, והובא בטור). רא"ה (ל"ה ב', ד"ה אמר רב יהודה). בה"ג (ברכות פ"ו). רמב"ם (הל' ברכות חב). מהר"ם מרוטנבורג (ברכות מהר"ם, פסקי הלכות ברכות למהר"ם, הוצ' מכון ירושלים, ס"ה. הו"ד בטור). רשב"א (ל"ו א', ד"ה הכא).

16. והביאו להלכה המשנ"ב (רבד, ס"ק לב). מקורות - מהר"ם מרוטנבורג (ברכות מהר"ם, הוצ' מכון ירושלים, ס"ה).

17. כדאמרין בסוף פרקין, דמאן דחנקתיה אומצא, לא יברך. ותמה עליו הב"י, דהא אמרין בהדיא דאע"ג דלרפואה מכיון, כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי.

18. או"ח רדח, מקורות - תוספות (ל"ו א', ד"ה כיון). רבינו יונה (לב ב ברי"ף, ד"ה לאפוקי). מרדכי (סי' קיג). רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב טז, ח"א).

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
 בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
 ויבדלחט"א הרב אשר וייס
 והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
 הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

ברכה על אכילת דבר איסור במקום סכנה: רא"ה ורבינו ירוחם פטרו מברכה אוכל דבר איסור במקום סכנה¹⁹. אבל הרא"ש כתב שחולה שאכל ביום הכפורים מברך (ומזכיר של יום הכפורים בברכת המזון). וכן דעת מהר"ם מרוטנבורג ורשב"א שמברך^{20, 21} וכ"פ השו"ע²².

ברכה על אכילה ושתייה שאונסים אותו לאכול ולשתות: כתב אהל מועד בשם הרא"ה שכל אכילה שעל ידי אונס, אף על גב דלא סגיא דלא מיתהני, לא שייך לברך עליה²³. וכן פסק הרמ"א²⁴.

19. אבל אוכל איסורי דרבנן בהיתר, כגון חולה שיש בו סכנה, נראה ודאי שמברך; שכיון שהתירוהו והוא טעון ברכה מן התורה, ודאי מברך, לפי שהיום מותר הוא לאכילה, ומאכל זה מותר הוא אלא שנעשה בו מלאכת איסור ומלאכה הותרה לגבי האי. ומכאן למי שהוצרך ואכל ביום הכיפורים, אע"פ שאכל בהיתר, אין לו לברך לא לפניו ולא לאחריו, דכיון דיום זה אסור הוא לאכול, הוה להו כולו מאכלות לגבי האי יומא, כחזיר ונבילה; ותו, דלאו מידי דהנאה הוא אלא דצער. ואע"ג דלא סגיא דלא מיתהני, הנאתו על ידי אונס, ולא שייך לברוכי בהא. וזה כדין אשה שנאנסה ותחילתה באונס וסופה ברצון, דחשבינן לה אונס (כתובות נ"א ב').
20. אף שנראה שיש חילוק ביניהם, דהמהר"ם כתב דבהיתרא קאכיל ואדרבא מצוה קעביד, דהוי לדידיה יום הכיפורים כשאר יום טוב. ומהרשב"א נראה דמדמי ליה לאוכל טבל. ראה ב"י (או"ח תריח, י).
21. ולענין ברכה על אכילת דבר איסור, בלא סכנה, דעת הראב"ד (השגות על הרמב"ם) ורא"ש (פ"ז סי' ב) שמברך עליו. ודעת רמב"ם (ברכות א, יט) ורא"ה (ריש פרק שלושה שאכלו), שאינו מברך עליו. ראה להלן, ריש פרק שביעי. וכתב הב"י (או"ח רדח) דהיכא שאוכל דבר איסור לרפואת חולי, נראה דלהרמב"ם נמי מברך עליו.
22. או"ח רד"ט; או"ח תריח, י. מקורות - מהר"ם מרוטנבורג (הו"ד בהגהות מיימוניות, הל' ברכות ב, אות ב). רשב"א (שו"ת, ח"א, סי' תשצד). רא"ש (הו"ד בטור או"ח סוס"י תריח).
23. והרי הוא כדין אשה שנאנסה, דאף על פי שסופה ברצון, חשבינן ליה אונס (כתובות נ"א ב'). ואכן, בדברי הרא"ה (ריש פרק שביעי) מבואר שפוטר אוכל דבר איסור מפני הסכנה מברכה, כנזכר בפסקה לעיל, ולפיו, שני הדינים תלויים זה זה. וראה עוד בהערה הבאה.
24. או"ח רד"ח. וביאר המשנ"ב (ס"ק מה) דלא דמי לאוכל איסור מפני הסכנה דמברך עליו, כיון דעכ"פ נהנה, אף דגם שם אכילתו ע"י אונס, שאני התם דהאונס אינו על האכילה גופא, שאונסים אותו לאוכלו, לא שייך בזה לחייבו לברך על הנאתו כיון שהוא בעל כרחו. כן היא סברת הרמ"א, והסכימו עמו הרבה אחרונים (אלא שהקשו, מאי שנא מהא דכפאוהו ואכל מצה, יצא, ונפסק באו"ח תעה"ד. וכתב מג"א, סי' רד ס"ק כ, דמשום הכי השמיט השו"ע הדין כאן. וראה שעה"צ, ס"ק לח, תירוצים בשם האחרונים, ונפק"מ לענין בהמ"ז). **ויש החולקים על דברי הרמ"א, וסבירא להו דכיון שסוף סוף נהנה גרונו מזה חשיבא אכילה**, וצריך לברך על זה (כמו באוכל איסור מפני הסכנה). **וכן נראה מביאור הגר"א** (ס"ק כה*). וסיים משנ"ב (ס"ק מה): ועיין בחיי אדם שהכריע, דבפת אם אכל כדי שביעה, דברכת המזון שלו הוא מהתורה, יברך. מקורות - רא"ה (ריש פרק שלושה שאכלו). אהל מועד (דף ז נתיב ז).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכת הפירות, סימן רב)

ד. שֶׁמֶן זַיִת, אִם שֶׁתֵּאוּ כָּמוֹת שֶׁהוּא אֵינוֹ מִבֶּרֶךְ עָלָיו כָּלֵל, מִשּׁוּם דְּאֲזִיקִי מִזֵּיק לִיהִ; וְאִם אָכְלוּ עִם פֶּת, אֵינוֹ מִבֶּרֶךְ עָלֶיהָ, דְּפֶת עֶקֶר וּמִבֶּרֶךְ עַל הָעֶקֶר וּפּוֹטֵר אֶת הַטְּפֵלָה; וְאִם שֶׁתֵּאוּ מִעֶרֶב עִם מִי סֶלֶק"א (הַנִּקְרָא אֲנִיגְרוֹן), שָׂאֵז אֵינוֹ מִזֵּיק, אֲדַרְבָּא הוּא מוֹעִיל לְגִרּוֹן, אִם הוּא חוֹשֵׁשׁ בְּגִרּוֹנוֹ, הִנֵּה לִיהִ שֶׁמֶן עֶקֶר וּמִבֶּרֶךְ עָלָיו: בּוֹרָא פְּרִי הָעֵץ; וְאִם אֵינוֹ מִתְכַּוֵּן לְרִפּוּאָה אֲלֵא לְאֲכִילָה, הֵוִי לִיהִ אֲנִיגְרוֹן עֶקֶר וְאֵינוֹ מִבֶּרֶךְ אֲלֵא עַל הָאֲנִיגְרוֹן (שֶׁהַכֹּל).

(או"ח, הלכות ברכת הפירות, סימן רד)

ח. כָּל הָאֲכָלִין וְהַמִּשְׁקִין שֶׁאֵדָם אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה לְרִפּוּאָה, אִם טַעֲמָם טוֹב וְהַחֵף נֶהְנֶה מֵהֶם, מִבֶּרֶךְ עָלֵיהֶם תְּחִלָּה וְסוּף.
הגה: אִם אֲנִסוּהוּ לֶאֱכֹל אוֹ לְשׁוֹת, אֵף עַל גַּב דְּהַחִיף נֶהְנֶה מִמֶּנּוּ אֵינוֹ מִבֶּרֶךְ עָלָיו, הוֹאִיל וְנֶאֱמַר עַל כֵּךְ (בֵּית יוֹסֵף בְּשֵׁם אֶהֱל מוֹעֵד וְהֵרָא"ה).
 ט. אֲכָל מֵאֲכָל אוֹ מִשְׁקָה שֶׁל אִסּוּר מִפְּנֵי הַסַּכָּנָה, מִבֶּרֶךְ עָלָיו תְּחִלָּה וְסוּף.